

Naar een volwaardige broodwinning

De moeizame professionalisering van Nederlandse en Vlaamse literatoren 1875-1914

Ton van Kalmthout Sinds de jaren tachtig van de negentiende eeuw wordt onder jonge schrijvers een exclusief schrijverschap gecultiveerd. Volledige toewijding aan de kunst sluit ander werk uit. Die houding maakt de weg vrij voor de verdediging van economische belangen: een goede afzetmarkt voor hun producten, honorering van hun werk en regeling van hun auteursrecht.

‘Als ik u zeg, dat de Nederlanders liefhebbers zijn van vergaderingen, verbonden, Congressen, dan zeg ik u niets nieuws.’ Aldus Marcellus Emants in 1899, op het vijftiendste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, toen hij de leden van het Algemeen Nederlandsch Verbond aanspoorde tot actie. Die aansporing vond hij nodig, omdat mensen die samen een genootschap hadden gesticht ter verbetering van een bepaalde toestand, naar zijn mening, vervolgens de neiging vertoonden om zich niet meer persoonlijk verantwoordelijk te voelen voor hun gemeenschappelijke streven (*Handelingen* 1899, 203). De juistheid van deze waarneming is eveneens herhaaldelijk aangetoond in de geschiedenis van de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen zelf. Ze waren beter toegerust voor reflectie dan voor actie.

Deze bijeenkomsten van professionele en andere taal- en letterkundigen uit Nederland en

België bieden aanknopingspunten bij de beantwoording van de vraag onder welke condities literatoren hebben geprobeerd om van het schrijven van literatuur een volwaardige broodwinning te maken en aldus de beroepsgroep te professionaliseren.¹ Pogingen daartoe wonnen aanzienlijk aan kracht in het laatste kwart van de negentiende eeuw, toen de materiële belangenbehartiging het discours over het schrijverschap ging domineren en de eerste beroepsverenigingen voor literatoren totstandkwamen (zie ook: Kuitert 2001, in dit *Boekmancahier*). De gedachtewisseling kan eveneens behulpzaam zijn bij het zoeken naar een verklaring voor de destijds sterk toegenomen interesse in de economische omstandigheden van de schrijver en voor het betrekkelijk late tijdstip waarop zijn materiële belangen het voornaamste aandachtsgebied werden van nieuwe, gespecialiseerde organisaties.

De Nederlandse schilder in de negentiende eeuw is door Hoogenboom (1993) en Stolwijk (1998) inmiddels geportretteerd in zijn sociaal-economische context. Naar de werkomstandigheden van de Nederlandse literator daarentegen is nog nauwelijks historisch onderzoek verricht,² aanzienlijk minder ook dan naar die van bijvoorbeeld de Duitse, Engelse of Franse schrijver (vgl. Bonham-Carter 1978-1984; Cross 1985; Kron 1976; Rowland 1996; Vessillier-Ressi 1993). In dit artikel wil ik materiaal aandragen voor de opvulling van die leemte.³ Mijn aandacht gaat in eerste instantie uit naar de Noord-Nederlandse letterkundige. Omdat zijn lot nauw verbonden was met dat van zijn collega in Vlaanderen, met wie hij dezelfde taal deelde, zal ik ook de Vlaamse situatie af en toe in de beschouwing betrekken. Ook daartoe bieden de Congressen geschikte mogelijkheden.

De Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen

De Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen werden geïnspireerd door het nationale denken, zoals zich dat ook elders in Europa ontwikkelde sinds het eind van de achttiende eeuw. Dit proces heeft niet alleen een sociaal-politieke, maar ook een culturele dimensie gekend, die mede bepalend is geweest voor de manier waarop de nationale identiteit werd opgevat in de loop van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw (Bank 1990; Leerssen 1999). De Congressen behoorden tot de meest uitgesproken exponenten van dat ‘culturele nationalisme’. Ze werden van 1849 tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog tweëndertig keer gehouden, afwisselend in een Vlaamse en een Nederlandse stad. Hun bedoeling was een bijdrage te leveren aan de culturele hereniging van Noord- en Zuid-Nederland. Vele Nederlanders en Vlamingen konden elkaar nog steeds zien als deel

uitmakend van één volk. Zij cultiveerden de romantische gedachte dat een volk zijn identiteit bij uitstek ontleent aan de eigen taal en cultuur waartoe onder meer literatuur en geschiedenis worden gerekend. En daarom heetten het gebruik van de moedertaal en de beoefening van de vaderlandse letteren noodzakelijk voor het voortbestaan en de onafhankelijkheid van dat volk.

De Congressen hebben op verschillende deelgebieden van hun werkterrein successen geboekt.⁴ Maar in die successen schuilt niet hun enige belang. Gedurende meer dan zestig jaar waren zij een ontmoetingspunt van Nederlandse en Vlaamse literatoren, acteurs, theaterdirecteuren, geleerden, boekhandelaren en journalisten. De Congressen bieden daarom een uitgelezen bron voor onderzoek naar het maatschappelijk functioneren van culturele sleutelfiguren en de ideeënwereld van al die participanten. De verhandelingen en debatten op de Congressen bieden een caleidoscopisch beeld van wat indertijd actueel was op het gebied van de Nederlandse taal, de literatuur, het toneel en aanverwante terreinen van het geestesleven, zoals het auteurs- en kopijrecht, de boekhandel, het bibliotheek- en culturele verenigingswezen, de pers, de kunst- en literatuurkritiek, de vertaalpraktijk, de cultuuroverdracht, en hoe op die actualiteit werd gereageerd.⁵

De taak van de schrijver

Het ligt voor de hand dat in dit milieu gesproken is over de taak van de schrijvende kunstenaar, een taak die trouwens nooit ernstig ter discussie stond. Men huldigde doorgaans de eeuwenoude opvatting dat de schrijver een bijzondere maatschappelijke functie vervulde, als beschavende leidsman van het volk waarvan hij het hart diende te verkwikken en de geest te verheffen. Dat konden de ‘groote mannen’ onder de letterkundigen zelfs nog doen na hun dood,

als lichtende voorbeelden. Die opvoedende taak legde de schrijver ook bijzondere verantwoordelijkheden op ten aanzien van de Nederlandse taal.

Voor al Vlaamse sprekers, volop verwickeld in de taalstrijd met hun francofone landgenoten, hamerden erop dat de auteur het volk moest stimuleren tot een beschaafd gebruik van het Nederlands en daarom ook zelf gehouden was tot een zuiver taalgebruik. Een overmaat aan populaire uitdrukkingen en, bovenal, Franse en andere bastaardwoorden dienden geweerd te worden uit de literatuur. Verloochening van de eigen taal, veronderstelde men, zou het volk van zichzelf doen vervreemden en zou leiden tot ontarding, tot het verlies van het volkskarakter. De eisen van volksverheffing en taalzuivering hielden niet in dat de letterkundige zich in verheven bewoordingen moest uitdrukken. Integendeel, hij zou zich juist moeten uitdrukken in een eenvoudige en ongekunstelde stijl. Een klassiek en praktisch voorschrift: als een schrijver, behorend tot de intelligentsia, invloed wilde uitoefenen op het gewone volk, moest hij voor iedereen begrijpelijk zijn.

De belangrijke maatschappelijke taak waarvoor de letterkundige zich gesteld zag, hing natuurlijk samen met een romantische kijk op het kunstenaarschap, die op de Congressen zijn vertolkers vond. In deze geijkte voorstelling van zaken was de kunstenaar niet alleen een leidsman van zijn volk, maar ook iemand die tot metafysische sferen door kon dringen, voor gewone mensen niet-waarneembare verbanden kon zien, die over een sterker dan bij anderen ontwikkeld persoonlijk gevoel beschikte en de uitzonderlijke gave had om zijn visie, stemmingen en emoties weer te geven. Het ging hier niet om aan te leren vaardigheden, maar om aangeboren eigenschappen.

Om die reden maakte de toneelschrijver J. Huf van Buren op het Congres van 1878 bezwaar

tegen een suggestie om de kwaliteit van de Nederlandse toneelkunst te verbeteren door de letterkundige en acteur te laten samenwerken bij het schrijven van een drama. Naar zijn mening waren ze tot dusver geen van beiden in staat gebleken om succesvolle stukken op papier te krijgen. Geen wonder ook, vond Van Buren, want men werd als toneelschrijver geboren, met een nog groter en krachtiger voorstellingsvermogen dan schilders, beeldhouwers en gewone letterkundigen. Zelfs topauteurs als Goethe en Jacob van Lennep waren mislukt als toneelschrijver, en Scribe, Iffland, Kotzebue en Sardou niet; zij hadden zich gespecialiseerd in het literaire genre waar zij het talent voor hadden. De onbevoegde experimenten van amateurs hadden volgens Van Buren ook het nadeel dat ze voor echte toneelschrijvers de markt bedierven (*Handelingen* 1878, 81-90).

Stoffelijke belangen

Dit laatste bezwaar verraaft dat de schrijvende kunstenaar, die in theorie dan wel een begenadigde geest mocht zijn, in het dagelijks leven economische belangen had als ieder ander. De Congressen hielden zich daar na 1875 veel nadrukkelijker mee bezig dan met zijn spirituele behoeften, zoals een hoog maatschappelijk aanzien of gunstige omstandigheden om zich als geestelijk leider en taalbeschermer te kunnen doen gelden. Op de bijeenkomst van 1876 stelde de Vlaamse letterkundige Arthur Cornette zelfs voor om een speciale sectie van het Congres in te richten voor 'stoffelijke belangen'.

Cornette, die in deze omgeving voor het eerst optrad als spreker, irriteerde zijn gehoor zodanig met zijn voorstel, dat de bespreking ervan uitliep op wat in de pers een 'Poolsche landdag' zou worden genoemd.⁶ Die irritatie is ongetwijfeld gewekt doordat Cornette zijn publiek als nieuwkomer voorhield dat de

Congressen niet meer aan hun oorspronkelijke doel beantwoordden en dat hun rendement te wensen overliet. Bovendien lijken sommigen hem ervan verdacht te hebben dat hij de 'sociale kwestie' op de agenda wilde zetten.⁷ Hoe het ook zij, het voorstel kreeg een onwelwillende ontvangst in een hevig tumult waarin het belachelijk werd gemaakt door Nicolaas Beets en andere oudgedienden, die Cornette adviseerden om maar een nieuw congres op te richten. Maar in 1879 kon hij triomfantelijk vaststellen dat de organisatoren van het Congres alsnog een aparte sectie hadden ingericht voor 'boekhandel en andere stoffelijke belangen'.

Wat waren nu precies die stoffelijke belangen van de Nederlandse en Vlaamse letterkundige? Ik zal er drie bespreken: een afzetmarkt voor zijn product, honorering van zijn werk en regeling van zijn auteursrecht.

De afzetmarkt

Zeker in België was het in dichtbundels en romans geïnteresseerde publiek vooral te vinden in de Franstalige bovenlaag van de samenleving en vonden Nederlandstalige auteurs dus veel te weinig lezers naar hun zin. Zo sprak de Vlaming Frans van den Weghe onomwonden van een franskiljons complot om het volk met een stortvloed van wufte Franse lectuur van de Nederlandse literatuur af te houden. Meer dan ooit, betoogde hij, was het in zijn land nodig dat nationale instituten als de Koninklijke Vlaamsche Academie, het Nederduitsch Taalverbond, het Willems- en het Davidsfonds degelijke, Nederlandstalige auteurs ondersteunden en hun boeken verspreidden onder het volk. Verder stelde hij de oprichting voor van een aantrekkelijk geïllustreerd Nederlandstalig tijdschrift voor Vlaanderen, zoals er in Nederland al verschillende bestonden (*Handelingen* 1891, 174-181).

Ook in Nederland liet de verspreiding van literair werkte wensen over, al was het maar omdat het vaak niet besteed bleek aan mannelijke lezers; het lezen van literatuur werd vooral gezien als een vrouwenbezigheid. Bovendien lazen ook hier de hogere kringen liever Frans, wat volgens Conrad Busken Huet zelfs een van de belangrijkste redenen was waarom de Nederlandse letterkundige onmogelijk kon leven van zijn eigen literaire productie. Geertruida Bosboom-Toussaints roman *Majoor Frans* drong pas tot die kringen door nadat hij in het Frans was vertaald (Busken Huet 1880, 116, 118).

Daar kwam bij dat er van een uitwisseling van letterkundige werken tussen Noord- en Zuid-Nederland nauwelijks sprake was. Van meet af aan werd er op de Congressen over geklaagd dat slechts een paar Nederlandse auteurs bekendheid genoten in Vlaanderen, en dan vooral in literaire kringen. Met uitzondering van Hendrik Conscience vonden de Vlamingen op hun beurt nauwelijks lezers in Nederland. Daarom vielen de op het Congres verzamelde letterkundigen de uitgevers keer op keer bij in hun pleidooi voor verlaging van de posttarieven en voor afschaffing van de invoerrechten die op drukwerken betaald moesten worden. Bekendheid in brede kring was voor de meeste literatoren het enige wat zij konden ambiëren, want literaire arbeid werd niet zodanig gehonoreerd dat zij zich er langdurig mee in hun levensonderhoud konden voorzien.

De honorering

Uitzonderingen als Conscience, Bosboom-Toussaint of Louis Couperus daargelaten, werden in het Nederlands schrijvende auteurs karig betaald voor hun oorspronkelijke literaire werk. Zelfs de beroemden konden er geen reserves mee opbouwen. Over Bosboom-Toussaint schreef Busken Huet in 1878 dat ze het

hoogste honorarium ontving dat in Nederland denkbaar was. Ze had bovendien allerlei omstandigheden mee: een talent van internationaal niveau, een gedurende veertig jaar opgebouwd oeuvre en een huwelijk met de bekende schilder Johannes Bosboom. Maar hoewel ze sober leefde, wist Busken Huet, was ze nog altijd niet in staat om als schrijfster met pensioen te gaan. Volgens hem kon een Nederlands letterkundige slechts één jaar leven van tien jaar schrijven (Busken Huet 1880, 119).

Zo ook vertrouwde ‘de meest gespeelde blijpelschrijver van ons land’ – het moet Herman Heijermans zijn geweest – omstreeks 1900 aan Huf van Buren toe ‘dat hij van de opbrengst van zijn tooneelschrijversrechten nog geen ameublement heeft kunnen koopen in zijn eetkamer’ (*Handelingen* 1901, 188). Niet voor niets klaagde zijn Vlaamse collega, G. Delattin, op het Congres van 1899 de directeurs van door de staat gesubsidieerde – Vlaamse – schouwburgen aan. Deze waren verplicht om jaarlijks een minimum aan oorspronkelijke Nederlandstalige stukken te programmeren. Zij kochten alleen de goedkoopste toneelstukken aan, ongeacht de kwaliteit, en vroegen de auteurs zelfs om af te zien van honorarium of om de helft van het vastgestelde bedrag weer terug te betalen. Anders zou hun werk, bijvoorbeeld, niet in reprise genomen worden. Deze toestand leidde ertoe, aldus de spreker, dat toneelschrijvers elkaar oneigenlijke concurrentie gingen aandoen door zulke transacties ook zelf voor te stellen om maar gespeeld te worden. Zo iemand was Delattin zelf ook, repliceerde een schouwburgbestuurder, en hij en zijn collega’s zouden wel gek zijn om geen gebruik te maken van zo’n aanbod (*Handelingen* 1899, 172-176).

In Nederland, dat geen met subsidies gerealiseerde politiek ter promotie van het Nederlands kende zoals België en waar het potentiële publiek niet veel groter was, viel er

voor schrijvers nauwelijks een economisch sterkere positie te verwachten.⁸ Vandaar dat de meesten de kost verdienden als dominee, leraar, hoogleraar, advocaat, ambtenaar, legerofficier of journalist, hoezeer dat soms ook, zoals Annie Romein-Verschoor in het geval van de courantier Busken Huet heeft laten zien, op gespannen voet stond met de roeping van het schrijverschap (Romein en Romein 1946, 140-144). Uitsluitend leven van letterkundig schrijfwerk kon alleen iemand als J.J.A. Goeverneur, tevens redacteur van *De Huisvriend*, dankzij een grote hoeveelheid bewerkingen en vertalingen (Ten Brink 1904, 439).⁹ Wie er in de jaren 1850-1890 de aanleg voor had kon op tournee langs de Nederlandse gehoorzalen om eigen werk voor te dragen. Dat waren opnieuw uitzonderingen, zoals in dit geval J.J. Cremer, Justus van Maurik en Johan Gram. Zo’n tournee bracht aan receptes een veelvoud op van wat in gedrukte vorm werd gepubliceerd. Na 1890 echter werden de schrijvers van de podia verdrongen door professionele voordrachtskunstenaars en waren zij aangewezen op het houden van minder lucratieve, beschouwende lezingen (Van Kalmthout 1998, 176-196). En ook toen gold dat niet iedere auteur daar de kwaliteiten voor had.

Van de nood een deugd makend, werd decennialang, zeker tot omstreeks 1900, door literatoren zelf de opvatting verkondigd dat zij hun middelen van bestaan niet behoorden te verwerven met hun letterkundige werk. De letterkundige diende te werken in de burgermaatschappij om de mensenkennis op te doen die noodzakelijk werd geacht voor zijn geschriften. Pas sinds de jaren tachtig werd onder een nieuwe generatie schrijvers ook een veel exclusiever schrijverschap gecultiveerd, dat volgens hen in volledige en onvoorwaardelijke toewijding aan de kunst opgevat zou moeten worden en dus niet te combineren viel met een gewone baan.

Deze veranderde visie op het kunstenaarschap heeft in het laatste kwart van de negentiende eeuw ongetwijfeld bijgedragen tot een steeds krachtiger pleidooi voor de eerbiediging van de rechten van auteurs, hun derde stoffelijke belang. In 1875 vroeg Johan Gram het congres om bij de Nederlandse regering aan te dringen op een auteursrechtverdrag met Duitsland, aangezien zowel daar als in Nederland werd nagedrukt en vertaald zonder toestemming van de oorspronkelijke uitgever en van de auteur, soms zelfs zonder diens naam op de nieuwe uitgave te vermelden. In plaats daarvan gebruikte men die van een bewerker.¹⁰ Op de volgende Congressen zou het auteursrecht de meest besproken kwestie met betrekking tot het kunstenaarschap worden, want vooral op dit punt vielen haast onoverkomelijke barrières te slechten.

Het auteursrecht

In Nederland kende men sinds 1817 een auteurswet die het kopijrecht garandeerde tot twintig jaar na de dood van de auteur, maar dat recht berustte bij de uitgever. In 1881 werd een nieuwe wet van kracht, die het kopijrecht van de auteur toekende en vaststelde op vijftig jaar na de eerste publicatie van een werk of zolang de auteur leefde, en vervolgens tot dertig jaar na zijn dood. Het opvoeringsrecht van opera’s en toneelstukken was echter niet geregeld in de wet van 1817 en in die van 1881 slechts tot tien jaar na de eerste opvoering. Het motief voor deze beperkte bescherming was in 1881 dat de provincie anders te lang van moderne stukken verstoken zou blijven, aangezien toneelvoorstellingen vaak door rederijkerskamers verzorgd werden. Deze amateurgezelschappen konden lang niet zo veel voor een toneelstuk betalen als de beroepsgezelschappen in de grote steden.

België kreeg in 1886 eveneens een nieuwe auteurswet waarin het kopijrecht zelfs tot

vijftig jaar na de dood van de auteur was geregeld. Bovendien waren niet alleen de rechten en plichten van landgenoten onderling vastgelegd, net als in Nederland was gebeurd, maar ook ten aanzien van buitenlandse auteurs. De Belgische regering had namelijk de Berner Conventie van 1886 ondertekend, het internationale verdrag waarmee vrijwel alle Europese staten de auteur het exclusieve recht toekenden om zijn eigen werk te vertalen en vertalingen ervan te autoriseren. Maar ondanks alle regulering in België, Nederland en daarbuiten werden de belangen van auteurs in de praktijk nog op allerlei manieren geschaad.

Het kon ook voorkomen dat een toneelschrijver zijn langer dan tien jaar geleden verkochte werk ernstig verminkt zag worden opgevoerd, zonder er iets tegen te kunnen doen. ‘Verbeeldt u, moeders,’ riep Huf van Buren uit, ‘dat men u uw kinderen afneemt, en dat ge ze na verloop van tijd, geheel verwilderd ergens vindt zwerven’ (*Handelingen* 1891, 189). Vijftien jaar later maakte een aantal vertegenwoordigers van Vlaamse rederijkerskamers, nota bene op een van de zittingen van het Congres, onderling prijsafspraken om de in hun ogen al te hoge honoraria van auteurs binnen de perken te houden en hun agenten, aan wie de inning van die honoraria was toevertrouwd, buitenspel te zetten (*Handelingen* 1906, I, 94, II, 39-44).

Tot ver in de negentiende eeuw werd door vooraanstaande uitgevers bestreden dat er *überhaupt* zoiets als een intellectuele eigendom bestond. Op het Congres van 1879 gebeurde dat bijvoorbeeld door J.A. Alberdingk Thijm, die niet alleen schrijver was, maar tevens eigenaar van het uitgevershuis C.L. van Langenhuysen. Hij hield vol dat de letterkundige op grond van zijn maatschappelijke roeping de morele plicht had om de vruchten van zijn geest gratis ter beschikking te stellen aan de mensheid en er geen persoonlijk voordeel mee mocht doen. ‘De arbeid van artisten en letterkundigen kan nu

eenmaal niet naar de algemeene regelen van het recht behandeld worden,' vond hij (*Handelingen* 1879, 134).

Theaterondernemers konden de auteurswetten ook gewoon overtreden, zoals blijkt uit de aanklacht van de Congresganger M. Horn op het Congres van 1891. Hij ontketende een felle discussie met de constatering dat op dat moment alle Belgische en Nederlandse theaterdirecties, met uitzondering van de jonge toneelmakers Jan C. de Vos en Willem van Korlaar in Rotterdam, het auteursrecht van buitenlandse dramaschrijvers aan hun laars lapten. Dat gebeurde door ongevraagd gepubliceerde stukken te laten vertalen en te doen spelen, en de herkomst ervan te verdonkeremanen. Een geroofd stuk heette dan bijvoorbeeld 'uit het Fransch vertaald' of zou geschreven zijn door Shakespeare. Minstens zo bedenkelijk was de praktijk om via souffleurs en andere 'handlangers' de hand te leggen op ongepubliceerde toneelteksten, in enkele gevallen zelfs door een stenograaf naar een concurrerend theater te sturen. En ook kwam het volgens Horn voor dat een stuk werd samengesteld op basis van recensies en andere krantenberichten over een opvoering, om het vervolgens onder de oorspronkelijke titel aan te kondigen (*Handelingen* 1891, 245-265).

Tegen en voor de Berner Conventie

Anders dan in België waren in Nederland de rechten van buitenlandse auteurs niet beschermd. Hier zou men vooralsnog blijven weigeren om zich te binden aan de Berner Conventie, mede als gevolg van de tegenstand uit de Nederlandse uitgeverwereld. De uitgevers argumenteerden dat buitenlandse teksten vaker vertaald werden voor de Nederlandse markt dan dat Nederlandse teksten in vertaling hun weg vonden naar het buitenland. Huf van Buren meldde op het Congres van 1901 dat een aantal Nederlandse

uitgevers met nog een heel ander argument bij de koningin had gepleit tegen toetreding tot de Berner Conventie: het zou de werkgelegenheid voor de Nederlandse 'letterzetter' schaden.

Waarschijnlijk hebben in Nederlandse regeringskringen ook ideologische motieven een rol gespeeld. Tot 1901 had Nederland meestal conservatieve en liberale kabinetten, die - al dan niet in de geest van Thorbecke - terughoudend waren als het ging om actieve bemoeienis met de kunsten. Toen vervolgens de calvinist Abraham Kuyper aantrad als regeringsleider en minister van Binnenlandsche Zaken - waaronder de kunsten toen nog ressorteerden - hadden in ieder geval de toneelschrijvers helemaal niets meer te verwachten. Dat hield Huf van Buren het Congres voor door een redactioneel artikel uit Kuypers eigen blad *De Standaard* voor te lezen. Daarin werd het standpunt verdedigd dat men zich geheel diende te onthouden van de geneugten van het toneel, omdat het even gemakkelijk tot zedeloosheid zou leiden als sterke drank, dansen, kaart- of dobbelspel (*Handelingen* 1901, 185-193).

De wereld van de uitgeverij kende echter ook propagandisten vóór toetreding tot de Berner Conventie, zoals J.G. Robbers (de vader van Herman Robbers). In 1896 lukte het hem om het Congres van te overtuigen. De Berner Conventie was op dat moment bijzonder actueel; er was in Parijs net een internationale conferentie tot herziening ervan gehouden. In het kader daarvan had ook Emile Zola, in de Figaro van 25 april 1896, een lans gebroken voor de internationale bescherming van kunstwerken. Een jaar eerder was de weigerachtige houding van Nederland uitdrukkelijk aan de orde geweest op een congres in Dresden van de in Parijs zetelende Association littéraire et Artistique Internationale.

Robbers zette voor de aanwezigen op het

Congres de diverse argumenten van de Conventie-aanhangers nog eens op een rij.¹¹ Het buitenland zou na de ondertekening van het verdrag gehouden zijn de Nederlandse schrijver te betalen voor de publicatie van zijn werk, hetgeen diens waardigheid ten goede zou komen. Hij zou ook meer naar waarde geschat gaan worden in eigen land, want als het voor Nederlandse uitgevers duurder werd om vertalingen te laten maken, zouden er minder concurrerende auteurs uit het buitenland tot Nederland doordringen. Door de aanmoediging die van een en ander uitging, zou de Nederlandse letterkundige zich krachtiger kunnen ontwikkelen. Verder zou hij gestimuleerd worden door de verbeterde smaak van een kieskeuriger publiek, dat het amateurisme ontwend raakte, en daarmee de enorme stroom goedkope en smaakbedervende ontspanningslectuur waar de markt nu mee overspoeld werd, zoals de verhaaltjes en feuilletons in kranten en tijdschriften of de in series uitgegeven romans en novellen in gebrekkige vertaling. Na afloop van de rede van Robbers riep het Congres, ondanks protesten van H.D. Tjeenk Willink, voorzitter van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, de Nederlandse regering op de Berner Conventie te ondertekenen (*Handelingen* 1896, 256-274). De regering zou daar nog tot 1908 mee wachten.¹²

De Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen (1884)

De gedachtewisseling naar aanleiding van Robbers' Congresbijdrage ging niet alleen over de Berner Conventie, maar deed de vergadering ook de wenselijkheid onderkennen van een beroepsvereniging voor Nederlandse letterkundigen. Op uitdrukkelijk verzoek van de congresgangers nam de hoogleraar en letterkundige Jan ten Brink deel aan de discussie. Hij woonde dit Congres bij als

vertegenwoordiger van de Nederlandse regering en zou de Conventie-boodschap dus het best kunnen overbrengen. Een andere reden om hem erbij te halen, was ongetwijfeld dat hij zich in het verleden bij herhaling had opgeworpen als pleitbezorger voor een dergelijke vereniging. Toen Arthur Cornette in 1876 stof deed opwaaien met zijn voorstel om het werkerterrein van de Congressen uit te breiden, was Ten Brink een van de weinigen die hem hadden gesteund. Op datzelfde Congres stelde Ten Brink de geringe waardering aan de orde, die de Nederlandse schrijver feitelijk ten deel viel als het ging om financiële betoning en sociale status.

Wie met schrijven alleen aan de kost wilde komen, heette in Nederland een broodschrijver, klaagde al vroeg de zelf ook zeer productieve Ten Brink (zie ook Kuitert 2001). Hij constateerde droog dat men daarentegen nooit sprake van broodkapiteins, brooddominees of broodburgemeesters. Ten Brink stelde nu een soortgelijke organisatie als de Société des Gens de Lettres voor, zoals die al in 1837 in Parijs was gesticht door de kunstminnende baron Isidore Justin Séverin Taylor, een 'letterkundige crediet-vereeniging' met een uit legaten, donaties en contributies gevormd fonds. Dat fonds zou tevens gespekt kunnen worden met inkomsten uit voordrachten, toneelvoorstellingen en boekuitgaven. Dit fonds zou jonge auteurs kunnen helpen bij de uitgave van hun werk en bejaarde of armlastige schrijvers moeten ondersteunen. Zoals de oude Victor Hugo een toelage kreeg uit het fonds van Taylor, zo zou ook iemand als J.J.A. Goeverneur, die na zevenendertig jaar trouwe dienst op 72-jarige leeftijd was ontslagen als redacteur van *De Huisvriend*, op een oudedagsvoorziening moeten kunnen rekenen. Daarnaast zou de nieuwe vereniging geestelijke belangen van letterkundigen moeten behartigen, en met afdelingen in alle Noord- en Zuid-Nederlandse steden literaire werken een ruimere

verspreiding helpen geven in België, Nederland en alle andere plaatsen op de wereld waar Nederlands gesproken werd. Ten Brink spiegelde zijn gehoor een toename van het lezerspotentieel voor van drie à vier miljoen tot zeven miljoen (*Handelingen* 1879, 113-122, 125-141; 1881, 143-146).

Ten Brink had, zei hij, niet alleen de statuten van 'alle' buitenlandse letterkundige verenigingen bestudeerd, maar zich ook persoonlijk laten voorlichten door een bestuurslid van de al vermelde Association Littéraire et Artistique Internationale, in 1878 opgericht door Victor Hugo. Deze organisatie wilde de rechten van schrijvers op hun intellectuele eigendom wereldwijd beschermen. Busken Huet woonde in 1878 het eerste congres van de Association bij in Parijs. Daar liet hij weten dat ook hij wel voor een société des gens des lettres in Nederland voelde (Busken Huet 1880, 106-124).

Ten Brinks contacten met de Association betekenden niet dat hij van plan was de nieuwe vereniging er ook naar te modelleren. Ongetwijfeld wilde hij de steun van Alberdingk Thijm, een uitgesproken tegenstander van internationaal georiënteerde organisaties, regelingen en activiteiten, niet verspelen. Daarbij zal Ten Brink zich ervan bewust zijn geweest dat hij op de Congressen in een zeer nationalistisch milieu sprak. Hij stond, verzekerde hij zijn gehoor, een nationaal en geen internationaal belang voor. Toch stuitte zijn voorstel nog gedurende verschillende jaren op hardnekkige tegenstand. Wel werd het in 1876 en opnieuw in 1879 en 1881 aangenomen door het Congres, maar de tegenstanders zagen steeds kans de uitvoering van dat besluit te traineren met een beproefde methode: de uitwerking werd toevertrouwd aan een commissie die op een volgend congres, dus pas na een jaar of twee, verslag zou uitbrengen, en dan haar opdracht iedere keer vergeten bleek te zijn.¹³

Ten Brink zocht een ander medium om steun te krijgen voor zijn société. In het 'Zondagsblad' van het Nieuws van den Dag liet hij afdrukken wat hij er in 1881 op het Congres over had gezegd. Naar aanleiding hiervan nam de leraar, tijdschriftredacteur en schrijver Taco de Beer het initiatief om eindelijk spijkers met koppen te slaan. Met steun van bijna alle destijds bekende letterkundigen, onder wie Alberdingk Thijm, Busken Huet en natuurlijk Ten Brink, bracht hij in 1884 de Schrijversbond tot stand, binnen een jaar omgedoopt tot Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen. Hoofddoel was nu de vorming van een pensioenfonds, waaraan de leden met contributies en donaties bij droegen (Ten Brink 1904, 229; Donkersloot 1965, 12). 'De opbrengst van letterkundigen arbeid is hier te lande geen tiende van Duitschland, geen twintigste van Frankrijk, geen honderdste van Engeland', noteerde De Beer in het eerste jaarverslag, 'Waar de bevolking te klein is om schrijvers een inkomen te verzekeren, laat daar het medelijden groot zijn, laat de waardeering zich omzetten in klinkende munt: het is eene waarheid: Een land, dat zijn groote mannen eert, kan niet vergaan' (Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen 1885, 6-7). Hij schreef dit als secretaris; H.J. Schimmel fungeerde als voorzitter. Later traden ook Gerrit Kalff en H.J.A.M. Schaepman toe tot het bestuur, evenals de Vlaming Max Rooses.

Het pensioenfonds leek aanvankelijk een succes te worden, maar tot verbazing van De Beer toonden opmerkelijk weinig jonge literatoren belangstelling. In 1889 nam Ten Brink het voorzitterschap over, maar ook hij slaagde er niet in om van zijn geesteskind meer dan een oudedagsvoorziening te maken. Nog datzelfde jaar ging de vereniging ter ziele. In de jaren negentig zouden enkele op de Congressen gepresenteerde en met de Vereeniging van

Nederlandsche Letterkundigen vergelijkbare initiatieven nog minder succes hebben (*Handelingen* 1891, 242-245; 1893, 303-310; 1899, 108-109). Marcellus Emants kon zijn waarneming over de Nederlandse smaak over congressen en vergaderen ruimschoots bevestigd zien.

Vereeniging van Letterkundigen

Toen Taco de Beer de teleurstellende afloop van de Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen in herinnering bracht op het Congres van 1906, bleek hij nieuwe moed te hebben opgevat: nu opperde hij een belangenvereniging die zou moeten voortkomen uit bestaande Noord- en Zuid-Nederlandse organisaties. Dat de behoefte aan gemeenschappelijke belangenbehartiging nog altijd leefde, leidde hij af uit de oprichting van de Berner Conventiebond in 1898 en de Vereeniging van Letterkundigen in 1905 (*Handelingen* 1906, I, 31-34). Impliciet gaf hij daarmee al aan dat een volgende *société des gens de lettres* eigenlijk niet meer nodig was. Op datzelfde Congres werd overigens de genoemde Vereeniging van Letterkundigen gepresenteerd.

Het moet ook destijds al zijn opgevallen dat het bestuur van de Vereeniging van Letterkundigen was samengesteld uit schrijvers van de jongere en zelfs de jongste generatie, met als voorzitter Lodewijk van Deyssel. Tot de overige bestuursleden behoorden tevens initiatiefnemers Herman Heijermans, Gerard van Hulzen (WIE IS DAT) en Herman Robbers, literatoren met sociaal-democratische sympathieën (*Handelingen* 1906, I, 31-34).

Van Hulzen had op het Congres van 1904 een bij tijd en wijle militante rede gehouden waarin hij zich niet alleen profileerde als socialistisch vertegenwoordiger van de jongeren die het anti-idealistische realisme van *De Nieuwe Gids* waren toegedaan, maar ook als voorstander van de Gemeenschapskunst, die in dienst zou moeten

staan van de samenleving. Hierin meende hij een aanknopingspunt gevonden te hebben met de nationalistische denkwereld van de Congressen. De werkelijkheid, zei Van Hulzen, was te complex om door één genie omvat en beschreven te worden. Daarom zouden auteurs niet slechts uit één, maar uit alle sociale klassen gerekruteerd moeten worden en zich ook in alle maatschappelijke geledingen moeten kunnen verdiepen. Daartoe ontbraken hun echter de middelen als gevolg van een zeer klein publieksbereik en onvoldoende rechtszekerheid. Dit bracht auteurs helaas in de verleiding om zich te voegen naar de smaak van de grote massa, die zij als zieners en leiders juist zouden moeten verheffen. Het nationale 'stambelang' zou er derhalve bij gediend zijn; als de Nederlandse gemeenschap, waarvoor zij immers werkten, haar schrijvers verzekerde van financiële onafhankelijkheid en een redelijk bestaan. Het leek Van Hulzen bijvoorbeeld uitvoerbaar dat een duizendtal personen zich zou abonneren op het werk van een auteur. Ook opperde hij voorzichtig de mogelijkheid van een beperkt aantal door de overheid te verstrekken basisbeurzen voor literatoren (*Handelingen* 1904, 264-279).

Zo opgewonden als men in 1876 had gereageerd op Cornette, zo kalm bleef men in 1904: Van Hulzen kreeg een beleefd applaus en niemand verwaardigde zich tot discussie.¹⁴ Maar zijn betoog schijnt wel de directe aanleiding te zijn geweest voor de oprichting van de Vereeniging van Letterkundigen. Vlaamse auteurs konden eveneens toetreden, maar omdat zij ook specifiek Vlaamse (taal)belangen hadden, werd in 1907 een afzonderlijke Vereeniging van Vlaamsche Letterkundigen opgericht (zie onder andere 'De Vlaamsche Vereeniging van Letterkundigen' in *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24 april 1908, opgenomen in Van de Woestijne 1986, 381-383). De Vereeniging van Letterkundigen noemde zich

sindsdien ook korte tijd Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen (niet te verwarren met haar voorganger uit 1884). De Vlaamse en de Nederlandse vereniging werkte van 1908 tot de Eerste Wereldoorlog samen in de Bond Noors- en Zuid-Nederlandsche Letterkundigen.

De Vereeniging had als doelstelling de bloei van de Nederlandse literatuur bevorderen door zowel de geestelijke als de materiële belangen te behartigen van Nederlandse letterkundigen, en zou deze met grotere vasthoudendheid en continuïteit gaan nastreven dan zijn voorlopers. Voor de vroege geschiedenis van deze nog steeds bestaande organisatie verwijs ik graag naar Hoogervorst (1993).

Veranderende opvattingen en omstandigheden

Omstreeks 1914 werd de behartiging van de geestelijke belangen van de schrijvende kunstenaar nog altijd noodzakelijk geacht. Maar de bespreking ervan maakte in de jaren 1875-1914 langzamerhand plaats voor reflectie op zijn economische positie, zoals de geschiedenis van de Congressen en de eerste letterkundige beroepsverenigingen laten zien. Misschien waren die geestelijke belangen inmiddels zo vanzelfsprekend geworden dat vrijwel niemand meer op de gedachte kwam om ze afzonderlijk aan de orde te stellen. Maar er zijn ook andere redenen denkbaar waarom de materiële-belangenbehartiging het discours over het schrijverschap ging domineren, redenen die tevens kunnen verklaren waarom het zo lang heeft moeten duren alvorens Nederlandse auteurs een levensvatbare belangenvereniging tot stand brachten. Het grote voorbeeld van de Franse Société des Gens de Lettres bestond immers al zo'n veertig jaar toen in Nederland voor het eerst over een dergelijke associatie gedacht werd, en vervolgens liet de Vereeniging

van Letterkundigen nog ruim vijftwintig jaar op zich wachten.

De tegenvallende animo voor haar voorganger, de Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen, was namelijk voor een belangrijk deel te wijten aan de diepe kloof die de oudere en jongere generatie schrijvers ervoeren tussen elkaars levensbeschouwelijke en poëtische opvattingen, een voor beide groepen te groot verschil van inzicht om met elkaar geïdentificeerd te willen worden. De late totstandkoming van een succesvolle *société des gens de lettres* in Nederland hing evenzeer samen met het verschil in het denken over het kunstenaarschap en de sociaal-economische omstandigheden van auteurs.

De oude garde, die tot in de jaren tachtig het letterkundige *establishment* vormde, maakte bijna helemaal deel uit van de gegoede middenklasse. Als rentenieren of voordrachtentournees niet tot de mogelijkheden behoorden, moest deze generatie het eigen levensonderhoud bekostigen met inkomsten uit een maatschappelijke betrekking buiten de literatuur, en ze zag daar ook wel de voordelen van in. Haar vertegenwoordigers ontleenden hun sociale status aan hun positie in de burgermaatschappij (zie ook Kuitert 2001). Hun standsbesef, hun veelal conservatieve of liberale ideeën en de roeping waaraan zij als letterkundigen geacht werden belangeloos gehoor te geven, moeten grote hinderpalen hebben opgeworpen om de financiële en economische problemen van het schrijverschap in de openbaarheid te brengen. Daar kon deze generatie pas toe komen toen voor een aantal van hen een onverzorgde oudedag in zicht kwam, omstreeks 1875.

De jongere generatie, geboren in de jaren zestig en zeventig, en inmiddels ook afkomstig uit de kleine burgerij, koesterde sinds de jaren

tachtig een veel exclusievere, niet met een burgerlijk bestaan te verzoenen opvatting van het kunstenaarschap. Auteurs van deze generatie ontleenden hieraan in de eerste plaats sociale status. Paradoxaal genoeg maakte hun afkeer om in de burgermaatschappij te werken voor de kost en hun minder kapitaalkrachtige staat de verdediging van hun economische belangen als schrijvers veel noodzakelijker dan voorheen. Dat zich onder de jongere garde inmiddels ook auteurs aandienen die het socialisme waren toegedaan, heeft het aan de orde stellen van die belangen zeker ook bevorderd. Maar intussen moest het individualistische denken van de vroege Tachtigers aan dominantie inboeten, voordat er voldoende draagvlak kon ontstaan voor een beroepsorganisatie. Dat individualisme was overigens al op zijn retour in de vroege jaren negentig met de opkomst van de Gemeenschapskunst, die nadien meer en meer terrein zou winnen.

Achteraf kan men vaststellen dat de hier besproken professionele associaties, van de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen tot en met de Vereeniging van Letterkundigen, een directe of indirecte bijdrage hebben geleverd aan de verbetering van het lot en de professionalisering van de schrijvende kunstenaar in Nederland. Maar door een te kleine afzetmarkt heeft hij vrijwel nooit geheel kunnen leven van de verkoop van zijn oorspronkelijke literaire geschriften. Hij werkte dan ook in het besef in dit opzicht in het nadeel te zijn vergeleken met zijn collega's in Frankrijk, Engeland en Duitsland. Nederlandstalige auteurs hebben zich dus evenmin volledig kunnen ontplooien als kunstenaar van beroep. Daarin onderscheidde zij zich van beoefenaars van de meeste andere kunsten.

Ton van Kalmthout

was in 2001 verbonden aan het Rudolf Agricola Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen en was redacteur van *De Negentiende Eeuw*.

Dit artikel is een bewerking van een lezing voor de Boekmanstichting te Amsterdam, voor de *workshop* Profession Artist, die gehouden is op 11 en 12 oktober 2000.

Literatuur

- Asselbergs, W.J.M.A. (1951) *Het tijdperk der vernieuwing van de Noord-Nederlandse letterkunde*. 's-Hertogenbosch etc.: Teulings' Uitgevers-mij./Standaardboekhandel.
- Bank, J.Th.M. (1990) *Het roemrijk vaderland: cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw*. 's-Gravenhage: Sdu.
- Bonham-Carter, V. (1978-1984) *Authors by profession*; 2 vols. London: The Bodley Head/Society of Authors.
- Brink, J. ten (1904) *Geschiedenis der Noord-Nederlandse letteren in de XIXe eeuw, in biographieën en bibliographieën, 1830-1900*; dl. III, 2e dr. Rotterdam: Bolle.
- Burrage, M. (1990) 'Introduction: the Professions in Sociology and History'. In: M. Burrage and R. Torstendahl (eds.), *Professions in Theory and History: Rethinking the Study of the Professions*. London etc.: Sage, 1-23.
- Busken Huet, C. (1880) *Litterarische fantasieën en kritieken*; dl. X. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Clerck, K. de (1982) 'Historische betekenis van de Nederlandse Congressen'. In: *Algemeen Nederlands Jaarboek*. Den Haag: Algemeen Nederlands Congres, 72-78.
- Cross, N. (1985) *The Common Writer: Life in Nineteenth Century Grubb Street*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donkersloot, N.A. (1965) 'Toen al: uit de geschiedenis der Vereniging van Letterkundigen (Eerste ronde)'. In: *De boekenboom: zestig jaar schrijven in Nederland*. [Amsterdam: Vereniging van Letterkundigen], 11-23.
- Fasel, A. en N. Maas (1979) 'Register op de "Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen"'. In: *De Negentiende Eeuw*, jrg. 3, nr. 2, juni, 80-156.
- Gerven, J. Van (1991) 'Literatuur en burgerlijke emancipatie in de negentiende eeuw: een Antwerpse terreinverkenning'. In: *Handelingen Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij van Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, jrg. 45, 145-174.
- Handelingen van het Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres*, jrg. 14 (1875), jrg. 16 (1878), jrg. 17 (1879), jrg. 18 (1881), jrg. 20 (1887), jrg. 21 (1891), jrg. 22 (1893), jrg. 23 (1896), jrg. 25 (1899), jrg. 26 (1901), jrg. 29 (1906).
- Heij, J.J. et al. (red.) (1981) *De Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen*. Themanummer van *De Negentiende Eeuw*, jrg. 5, nr. 2.
- Hoogenboom, A. (1993) *De stand des kunstenaars: de positie van kunstschilders in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw*. Leiden: Primavera Pers.
- Hoogervorst, S. (1993) 'Letterkundige: beroep of roeping? De Vereniging van Letterkundigen 1905-1945'. In: F. van den Burg et al. (red.) *Kunst en beleid in Nederland 6*.

- Amsterdam: Van Gennep/Boekmanstichting, 189-219, 236-241.
- Huygens, G.W. (1946) *De Nederlandse auteur en zijn publiek: een sociologisch-literaire studie over de ontwikkeling van het letterkundig leven in Nederland sedert de 18e eeuw*. Amsterdam: N.V. Uitgeversmaatschappij G.A. van Oorschot.
- Kalmthout, A. B.G.M. van (1998) *Muzentempels: multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914*. Hilversum: Verloren.
- Kron, F. (1976) *Schriftsteller und Schriftstellerverbände: Schriftstellerberuf und Interessenpolitik 1842-1973*. Stuttgart: Metzler.
- Kuitert, L. (1994) 'In den beginne was de schrijver, maar dan? De beroepsauteur in boekhistorisch onderzoek'. In: *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, 1. Leiden: Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 89-106.
- Kuitert, L. (2001) 'Schrijver van beroep: de professionalisering van de literaire auteur in de negentiende eeuw'. In: *Boekmancahier*, jrg. 13, nr. 47, maart, 23-33.
- Leerssen, J.Th. (1999) *Nationaal denken in Europa: een cultuurhistorische schets*. [Amsterdam]: Amsterdam University Press.
- Mok, A.L. (1973) *Beroepen in actie: bijdrage tot een beroepsociologie*. Meppel: Boom.
- Mok, A. et al. (1998) 'Het proces van beroepsvorming bij leraren'. In: *Sociologische Gids*, jrg. 45, nr. 6, november/december, 404-425.
- Plemp van Duiveland, L.J. (1896) 'Nederland en de Berner Conventie I'. In: *De Gids*, jrg. 60, 385-410.
- Romein, J. en A. Romein (1946) *Erflaters van onze beschaving: Nederlandse gestalten uit zes eeuwen*; dl. Iv, 5e dr. Amsterdam: Querido.
- Rowland, W.G. (1996) *Literature and the Marketplace: Romantic Writers and their Audiences in Great Britain and the United States*. Lincoln NE etc.: University of Nebraska Press.
- Siegrist, H. (1990) 'Professionalisation as a Process: Patterns, Progression and Discontinuity'. In: M. Burrage and R. Torstendahl (eds.), *Professions in Theory and History: Rethinking the Study of the Professions*. London etc.: Sage, 177-202.
- Stolwijk, Ch. (1998) *Uit de schilderswereld: Nederlandse kunstschilders in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Leiden: Primavera Pers.
- Veegens, J.D. (1896) 'Nederland en de Berner Conventie II'. In: *De Gids*, jrg. 60, 411-427.
- Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen (1885) *Jaarverslag en naamlijst der leden*, 6-7.
- Vessillier-Ressi, M. (1993) *The Author's Trade: How do Authors make a Living?* (rev. ed.). New York: Centre for Law and the Arts/Columbia University School of Law.
- Woestijne, K. Van de (1986) *Verzameld journalistiek werk*; dl. II, red. A. Deprez. Gent: Cultureel Documentatiecentrum.
- Noten**
- Onder professionalisering versta ik de ontwikkeling van activiteiten tot een volledige dagtaak om te voorzien in het eigen levensonderhoud; 'de pogingen van een beroepsgroepering de maatschappelijke betekenis van het eigen beroep in overeenstemming met de eigen voorstelling ervan aanvaard te krijgen', onder andere door legitimering en 'het toenemen van het aantal beroepen met een kwalificerende beroepsvereniging die de toegang tot het beroep en de beroepspraktijk tracht te regelen' (Mok 1973, 71-72; zie ook Siegrist 1990; en Mok et al. 1998).
 - Aanzetten gaven onder meer Huygens 1946; Asselbergs 1951, 416-420; en Kuitert 1994.
 - Mijn aanpak is eerder historisch dan sociologisch te noemen. Voor de verschillen tussen sociologische en historische benaderingen in de beroepenstudies, zie Burrage (1990).
 - Bekende resultaten zijn het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1882-1998) en de ten dienste daarvan ontworpen spellingregeling van De Vries en Te Winkel (1865). Daarnaast wordt gewezen op de bijdrage van de Congressen aan de ontwikkeling van het onderwijs in de Nederlandse taal, de facilitering van de boekhandel, de afschaffing van het dagbladzegel en de verheffing van het toneel. Ten slotte zijn er verschillende nationale organisaties uit de Congressen voortgekomen (De Negen redacteuren 1981; De Clerck 1982).
 - De gepubliceerde Congresverhandelingen zijn ontsloten door Fasel en Maas (1979).
 - Met dank aan Matthijs de Ridder, die de gegevens over dit Congres, waarvan geen *Handelingen* verschenen, heeft verzameld.
 - Hoewel de formulering van zijn voorstel daar geen aanleiding toe gaf. Het noemde volgens het *Algemeen Handelsblad*, 1 september 1876, als aandachtspunten voor de nieuwe afdeling: 'handelsbetrekkingen tusschen Holland en België; gemeenschapswegen tusschen beide landen, handelsverdragen; eenheid van maten en gewichten, enz.'
 - Vlaamse auteurs waren bovendien in het nadeel door de sociale laag waartoe zij veelal behoorden, de kleine burgerij, terwijl zij voor een minder kapitaalcrachtig en weinig ontwikkeld publiek schreven (Van Gerven 1991, 158-159).
 - Vgl. Ten Brink (1904, 439): Goeverneur 'was een der eersten in ons vaderland, die inderdaad den naam van letterkundige verdiende, daar hij geheel alleen door zijne pen, ondanks velerlei ziekten en tegenspoeden, zich een bestaan wist te verschaffen'.
 - Gram kreeg steun van de Vlamingen Emmanuel van Driessche en Julius de Geyter, toen uitgever Martinus Nijhoff de inwilliging van Grams verzoek ontraadde (*Handelingen 1875*, 101-107).
 - Zijn betoog bestond gedeeltelijk uit aanhalingen uit zijn dissertatie *Het auteursrecht: opmerkingen en*

- beschouwingen* [Amsterdam 1896] Hoe actueel het onderwerp was, blijkt ook uit de even later verschenen artikelen pro en contra toetreding van Plemp van Duiveland (1896) en Veegens (1896), waar al tijdens het debat na de verhandeling van Robbers naar verwezen werd.
- Pas in 1912 werd de Nederlandse auteurswet aangepast: niet-literaire kunstwerken waren voortaan eveneens beschermd en de duur van het auteursrecht werd verlengd.
 - Daar kwam bij dat tegelijkertijd verschillende rivaliserende voorstellen voor letterkundige beroepsverenigingen behandeld werden op de Congressen (*Handelingen 1879*, 118-122, 125-141; 1881, 56-74, 161-164; 1887, 102-112).
 - Misschien ook omdat hij een letterkundig congres 'een onding, een malligheid' had genoemd, aangezien literatoren eigenlijk helemaal niet over literatuur konden praten met literatuurbeschouwers, die vaak ook nog eens beter van de tongriem gesneden zouden zijn.

Bibliografische gegevens

Kalmthout, T. van (2001) 'Naar een volwaardige broodwinning: de moeizame professionalisering van Nederlandse en Vlaamse literatoren 1875-1914'. In: *Boekmancahier*, jrg. 13, nr. 47, 35-48.